DZIEKANAT
Wydziału Historycznego UJ
wpłynęło 18. 09. 2024 r.

Prof. dr hab. Jolanta Małecka-Kukawka
Emerytowany pracownik Instytutu Archeologii
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Sąsieczno 16.09.2024

Recenzja rozprawy doktorskiej

Autorka: mgr Elżbieta Trela-Kieferling

Tytuł: Zmiany w środkowolendzielskiej technologii krzemieniarskiej w zachodniej Małopolsce w świetle materiałów pracowniano-kopalnianych

Promotor: prof. dr hab. Paweł Valde-Nowak

1. Podstawa prawna recenzji

Zgodnie z treścią Ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U, z 2003r. Nr 65, poz. 595) z późniejszymi zmianami (z 20 lipca 2018, art. 187), według wypracowanych przez RDN wskazówek dla recenzentów (Recenzje w postępowaniach o awans naukowy. Poradnik, RDN 2023) recenzja rozprawy doktorskiej powinna zawierać następujące elementy:

1) ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora w określonej dyscyplinie albo dyscyplinach;

2) ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska wykazuje umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej przez osobę ubiegającą się o nadanie stopnia doktora;

3) ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne. (…) Brak jest podstaw, by recenzenci wyrażali w swych recenzjach opinie odnoszące się do innych kwestii niż te, które zostały przedstawione, a które to wynikają z przepisów ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

2. Przedmiot recenzji

Do recenzji przedstawiono Rozprawę doktorską zatytułowaną „Zmiany w środkowolendzielskiej technologii krzemieniarskiej w zachodniej Małopolsce w świetle materiałów pracowniano-kopalnianych" w postaci dwóch tomów materiałów, na które

składają się trzy części. Pierwsza (I) - to maszynopis (wydruk komputerowy) liczący 56 stron, w tym 41 stron tekstu oraz 15 stron cytowanej literatury, druga (II) część to Wykaz prac autorstwa lub współautorstwa Elżbiety Treli-Kieferling, liczący 12 pozycji i trzecia (III) to wydruki/kopie prac naukowych, wchodzących w skład opracowania, stanowiących podstawę przewodu doktorskiego.

W myśl wytycznych Ustawy „Rozprawa doktorska może mieć formę maszynopisu książki, książki wydanej lub spójnego tematycznie zbioru rozdziałów w książkach wydanych, spójnego tematycznie zbioru artykułów opublikowanych lub przyjętych do druku w czasopismach naukowych (...).

Przedstawione do oceny materiały spełniają – w mojej opinii – wymagane ustawowo podstawy merytoryczne przewodu doktorskiego. Pierwsza część to forma autoreferatu/ rozbudowanego konspektu pracy doktorskiej, w którym przedstawiono w sposób systematyczny problem badawczy, przedmiot badań, podstawy źródłowe, część analityczną i konkluzje. Dzięki takiej organizacji pracy, zamieszczone w części III materiały stanowią spójny z tekstem autoreferatu zestaw opracowań, będąc jednocześnie jednolitym tematycznie zbiorem publikacji naukowych, związanych ściśle z tytułem rozprawy doktorskiej.

3. Ocena ogólnej wiedzy teoretycznej osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora

Forma przedstawionej do oceny rozprawy doktorskiej w postaci serii publikacji w sposób oczywisty ograniczyła możliwości wypowiedzi Autorki, odnoszących się do podstaw teoretycznych podejmowanych badań. Zresztą w praktyce badawczej polskiej archeologii (nie tylko polskiej), ukształtowanej i funkcjonującej w obiektywistycznym/pozytywistycznym paradygmacie archeologii kulturowo-historycznej, nie było ani potrzeby ani miejsca na rozważania teoretyczne. Przyjmowane milcząco założenia teoretyczne badań archeologicznych można było odczytać w sposób dość oczywisty poprzez stawiane cele badań, polegające na wyróżnianiu kultur archeologicznych, ich grup i faz rozwojowych i ustalaniu chronologii zmian. Podstawową procedurą analityczną był szczegółowy i systematyczny opis wszystkich dostępnych kategorii materiałów źródłowych, porządkowanych następnie w czasie i przestrzeni. Pozyskanie i opracowanie jak największej liczby wytworów materialnych miało prowadzić w efekcie do uzyskania obiektywnej wiedzy o przeszłości.

Poważna krytyka takiego postępowania badawczego miała miejsce za sprawą pokolenia badaczy, tworzących w latach 60-tych XX wieku nurt Nowej Archeologii i jej późniejszych postaci, określanych mianem archeologii procesualnej. Najważniejszym postulatem tego

nowego paradygmatu była dążność do unaukowienia archeologii poprzez wprowadzenie hipotetyczno-dedukcyjnego modelu wyjaśniania, właściwego dla klasycznych nauk empirycznych. W skrócie miało to polegać na stawianiu hipotez, wprowadzeniu „obiektywnych" procedur analitycznych źródeł, które służyły systematycznemu, kontrolowanemu testowaniu hipotezy danymi empirycznymi, co w efekcie prowadzić miało do wyjaśnienia badanego zjawiska. Kolejnym etapem było poszukiwanie prawidłowości, a docelowo praw ogólnych rządzących procesami kulturowymi i społecznymi w przeszłości. Fundamentalnym pojęciem, organizującym postępowanie badawcze stał się proces kulturowy w zamian kultury archeologicznej (rozumianej jako program badawczy) w paradygmacie kulturowo-historycznym.

Kolejny przełom teoretyczny, który miał miejsce w ostatnich dekadach XX wieku, określany jest ogólnie nurtem postmodernizmu w naukach humanistycznych. Z powodu wielowątkowości krytyki wcześniejszych historycznie nurtów uprawiania archeologii, zaowocowało to powstaniem wielu nowych nurtów: archeologii poststrukturalistycznej, behawioralnej, kontekstualnej, interpretatywnej, gender i in. Generalnie są to nurty antypozytywistyczne.

W przedstawionych do recenzji materiałach, jak wspomniałam wcześniej, nie znajdziemy deklaracji teoretycznych pisanych wprost, natomiast można je odczytać pośrednio, poprzez analizę stawianych celów badawczych, przyjmowanych procedur opracowania źródeł oraz zawartych w konspekcie/autoreferacie i zwłaszcza w podrozdziale „Metodologia pracy (zasady opisu technologii)" w tekście „Klasyfikacja technologiczna wyrobów krzemiennych ze stanowiska nr 4 w Bęble, pow. krakowski" (poz. 4 w Wykazie prac) założeń teoretyczno-metodologicznych.

We Wstępie autoreferatu Autorka napisała: „Rozpoznanie i analiza modelu lub modeli zaopatrywania się społeczności pradziejowych w wyroby z surowców jurajskich podkrakowskich pozwolą spojrzeć na te zmiany nie jedynie z perspektywy ustalonej nomenklatury kultur archeologicznych lecz również dostrzec proces reprezentujący głęboką transformację porządku społecznego pod wpływem nowych wzorców kulturowych, które pojawiły się na przełomie środkowego neolitu i wczesnego eneolitu. (...). I choć chronologia tego okresu pozostaje ważnym przedmiotem badań (...), równie cenne jest zidentyfikowanie bodźców i etapów przekształceń." (...) W tym modelu terminologicznym eneolityzacja jest używana na określenie zjawisk w sferze ideologicznej i społecznej, a nie jako element periodyzacji młodszej epoki kamienia."

W podrozdziale z pozycji 4. listy publikacji, omawiającym metodologię pracy, E. Trela-Kieferling deklaruje posłużenie się metodą wnioskowania – „chaine operatoire" i zbliżoną do niej w polskiej archeologii nurtu procesualnego, metodą klasyfikacji dynamicznej. Według Autorki „Obydwie procedury badawcze dzięki kompleksowemu podejściu stały się niezastąpione w analizowaniu zespołów wyrobów krzemiennych".
W przytoczonych wypowiedziach Doktorantka dystansuje się od celów badawczych archeologii kulturowo-historycznej, doceniając jednocześnie dorobek intelektualny nurtów procesualnych, zwłaszcza w procedurach analitycznych, związanych z opracowaniem źródeł krzemiennych i ich interpretacją (analiza modeli zachowań społecznych). Warta podkreślenia, w kontekście wiedzy teoretycznej, jest wypowiedź Autorki: „Słabością tych metod jest zagrożenie subiektywizmem badacza, który przyporządkowując elementy do sekwencji, może dokonać niewłaściwej klasyfikacji.", co wskazuje na znajomość zasadności krytyki podejść obiektywistycznych modeli poznania, właściwej dla nurtów postmodernistycznych.
Podsumowując ten element oceny rozprawy doktorskiej mogę stwierdzić, że E. Trela-Kieferling ma świadomość zależności wytwarzanej wiedzy od przyjmowanych założeń teoretycznych. Mimo braku bezpośrednich odwołań do konkretnych, wyróżnianych historycznie podejść teoretycznych, na podstawie nie tylko skrótowo przedstawionych wypowiedzi, ale całości tekstów uważam, że Autorka dysponuje ogólną wiedzą teoretyczną w zakresie archeologii, pozwalającą na świadome postawienie celów badawczych oraz ich konsekwentną i kompetentną realizację.

4. Ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska wykazuje umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej przez osobę ubiegającą się o nadanie stopnia doktora.

Odpowiedź na tę część oceny rozprawy doktorskiej jest, moim zdaniem, zabiegiem czysto formalnym. Pani Elżbieta Trela-Kieferling od wielu lat prowadzi samodzielne badania wykopaliskowe, samodzielnie prowadzi także prace analityczne źródeł krzemiennych i systematycznie publikuje wyniki swoich badań naukowych. Pierwsza chronologicznie publikacja, związana z problematyką rozprawy doktorskiej, była wydana w 2009 r i dotyczyła składu rdzeni krzemiennych ze stanowiska 21 w Bolechowicach., uznanych przez Autorkę za związane z cyklem kultur lendzielsko-polgarskich. Kolejne publikacje mają zróżnicowany charakter, jeśli chodzi o zakres i problematykę badawczą. Są poświęcone rozmaitym zagadnieniom natury prehistorycznej: wykorzystaniu surowców krzemiennych w pradziejach, górnictwa krzemienia ujmowanego jako element systemu oraz zmian społecznych, złożonym

problemom interpretacji pozostałości po działalności górniczej (stanowiska pracowniane/kopalniane), czy też problematyce datowania skomplikowanych struktur, jakimi są obiekty związane z górnictwem i przetwórstwem krzemienia

Na osobną uwagę zasługuje artykuł „Albin Jura (1873-1958). Social Activist, Teacher and Stone Age Researcher." Artykuł ten jest logicznie związany z problematyką rozprawy doktorskiej, bowiem znacząca część źródłowo-analityczna publikacji, przedstawionych jako podstawa dysertacji pochodzi z dawnych badań A. Jury na stanowisku w Bęble. Historia archeologii nigdy nie była specjalnością polskiej archeologii, profesjonalnie zajmowało się nią niewielu badaczy. Wpływ na taki stan rzeczy miało (i do dzisiaj jest) przekonanie, że zajmowanie się historią własnej dyscypliny w istocie nie jest „prawdziwą" archeologią. Rzeczywiście prace z zakresu historii archeologii wymagają kompetencji znacznie szerszych niż klasyczny warsztat naukowy archeologa. Dlatego publikację poświęconą postaci Albina Jury traktuję jako wyraz dojrzałości naukowej Pani E. Treli-Kieferling.

Konkludując tę część oceny stwierdzam, że przedstawiony dorobek potwierdza kompetencje Autorki do prowadzenia samodzielnych badań naukowych.

5. Ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne

Tytuł rozprawy *Zmiany w środkowolendzielskiej technologii krzemieniarskiej w zachodniej Małopolsce w świetle materiałów pracowniano-kopalnianych* wpisuje się w już ponad stuletnią historię badań nad prehistorycznym górnictwem krzemienia w polskiej archeologii. Mimo dziesięcioleci prac badawczych, które minęły od prekursorskich studiów Stefana Krukowskiego w kwestii rozpoznania i interpretacji zjawisk związanych z pozyskiwaniem, obróbką i dystrybucją surowców krzemiennych nadal są ogromne luki i potrzeby nowych prac badawczych. Potrzeba prowadzenia nowych prac badawczych nie oznacza jednak, w moim przekonaniu, wyłącznie konieczności otwierania wykopów na nowych stanowiskach. W magazynach różnych instytucji archeologicznych zalegają niezmierzone ilości materiałów z dawnych wykopalisk, po które niechętnie sięgają następcy naszych archeologicznych antenatów. Jest to zrozumiałe, bowiem współczesne standardy prac wykopaliskowych, dokumentacyjnych, analitycznych itd. są odległe od tych sprzed kilkudziesięciu lat. Do tego dochodzą poważne utrudnienia, związane z brakiem bądź szczątkowo zachowaną dokumentacją prac terenowych.

Oceniana rozprawa, jak wspomniałam wyżej, w znacznej mierze wykorzystuje wyniki opracowania archiwalnych źródeł z badań A. Jury (lata 30. XX wieku) oraz późniejszych Stanisława Kowalskiego i Janusza K. Kozłowskiego (z 1954 r.). Autorka, mimo trudności w postaci ułomnej dokumentacji polowej, dzięki przyjętej metodologii postępowania badawczego (zasady klasyfikacji oraz probabilistyczny dobór prób do analizy) uzyskała wartościowe dane, stanowiące podstawę dalszego wnioskowania. Jest to jeden z elementów pozytywnej oceny oryginalności rozwiązania naukowego.

Studia na neolitycznym krzemieniarstwem mają w polskiej archeologii dużo młodszą metrykę, liczą bowiem nieco ponad pół wieku. Wzrost zainteresowania tą dziedziną ludzkiej działalności zbiegł się w czasie z dokonującymi się w światowej (także i w polskiej, mimo politycznych barier) archeologii przemianami paradygmatycznymi. Ich skutkiem było pojawienie się nowych, opozycyjnych wobec wcześniejszych (ewolucjonistycznych , dyfuzjonistycznych czy materialistycznych) ujęć rozmaitych zjawisk w pradziejach. Do żywo dyskutowanych problemów należały: początki górnictwa krzemienia, zróżnicowane tradycje wydobycia i produkcji krzemieniarskiej, problematyka identyfikacji kulturowej i dystrybucji, zagadnienia samowystarczalności i specjalizacji grupowej, kwestie znaczenia gospodarczego wytworów krzemiennych i wiele innych. W zależności od sterującej w mniej czy bardziej uświadamiany sposób teorii, konstruowano różne, niekiedy skrajnie odmienne wizje tej części aktywności ludzkiej.

W zarysowaną pokrótce, złożoną problematykę krzemieniarstwa wpisuje się praca E. Treli-Kieferling. Tytuł rozprawy nawiązuje do dyskutowanego i w różny sposób interpretowanego w literaturze zjawiska, nazywanego „przełomem metrycznym" czy „przełomem technologicznym" w krzemieniarstwie neolitycznym. Przyczyny pojawienia się długich (makrolitycznych) wiórów w neolicie, w zależności od inspiracji teoretycznych wyjaśniano m.in. naturalną ewolucją w duchu idei postępu czy koniecznością „technologiczną" wynikającą z zapotrzebowania na „wydajniejsze" gospodarczo narzędzia żniwne.

Autorka, na podstawie własnych wyników analiz materiałów krzemiennych, ustaleń chronologii bezwzględnej, także badań nieinwazyjnych (skanowania ALS) oraz rozległej wiedzy odnosi się do funkcjonujących w literaturze interpretacji: „Niniejsze opracowanie, oparte na inwentarzach z wybranych stanowisk CLP w zachodniej Małopolsce, wskazuje na szereg argumentów przeciwko koncepcji powolnej transformacji technologii krzemieniarskich i podkreśla raptowne pojawienie się nowych trendów związanych z głębokimi zmianami społecznymi i nowymi wzorcami kulturowymi pod wpływem zakarpackich przekształceń porządku społecznego".

Dzięki przeprowadzonym studiom Autorka podsumowała wiedzę o dotychczasowych badaniach nad neolitycznym górnictwem krzemienia w Małopolsce. Opracowanie materiałów z pracowni nakopalnianych ze stan. 4 w Bęble dostarczyło wiarygodnych argumentów na rzecz braku śladów wydobycia krzemienia wcześniejszych niż środkowa faza kultury lendzielskiej, jest też zwolenniczką tezy o szybkim (gwałtownym?) tempie zmian społeczno-gospodarczych u schyłku V tysiąclecia p.n.e.

Przedstawione wnioski, uargumentowane rzetelnymi, wieloaspektowymi badaniami, znajomością problematyki krzemieniarstwa neolitycznego ale także świadomością ograniczeń metodologicznych oraz źródłowych upoważniają do stwierdzenia, że recenzowane dzieło stanowi oryginalne rozwiązanie sformułowanego w tytule dysertacji problemu naukowego.

Kilka uwag poza punktami oceny pracy

W przyjętych zasadach „klasyfikacji dynamicznej" Autorka dokonała pewnych korekt w ramach grup klasyfikacyjnych, co jest zrozumiałe, bo nie ma idealnego systemu klasyfikacyjnego. Ten, odwołujący się do koncepcji *chaine operatoire* miał dać możliwość odtworzenia wszystkich etapów obróbki krzemienia od surowej konkrecji po produkt końcowy. Niezrozumiałe jest wobec tego włączenie do II grupy (półsurowca) okazów z naturalną piętką i powierzchnią naturalną na stronie górnej, które to cechy świadczą o ewidentnej przynależności do I grupy (przygotowania rdzenia).

Zabrakło mi także wykorzystania w podsumowaniu wyników badań traseologicznych, które w jakimś zakresie zostały wykonane dla materiałów z Bębła. Mam nadzieję, że będę mogła o to spytać Autorkę podczas publicznej obrony rozprawy.

6. Konkluzja

Stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca Pani Elżbiety Treli-Kieferling spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim (Ustawa o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14.03.2003 z późniejszymi zmianami). Tym samym rekomenduję ją jako podstawę do nadania stopnia doktora nauk humanistycznych oraz dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jolanta Małecka-Kukawka